

CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA ATESTAREA TOPONIMULUI CIOCANA/USTIA CIOCANEI DE PE BÂC

CZU: 908(478-25)

DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.24.1-72.11>Doctor în istorie **Teodor CANDU**E-mail: teodorcandu@yahoo.comORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1139-993X>

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală

Universitatea de Stat din Moldova

CONSIDERATIONS CONCERNING THE ATTESTATION OF THE TOPONYM CIOCANA/USTIA CIOCANEI FROM THE BÂC RIVER

Summary. In the present study, we propose to elucidate some aspects regarding the first attestation of the toponym Ciocana, which designates one of the sectors of Chisinau municipality. After examining the specialized literature, it was found that until now there are no reliable data regarding the first documentary mention of this toponym, most of the known information being with reference to much later periods. Thus, in the context of the retrieval of documents from the early nineteenth century, a summary of a voievodal charter dated 1537 has been identified, which has helped to unravel this enigma.

Keywords: Bâc River, Chișinău, Ciocana, Ustia Ciocana, the Purcel family, voievodal charter, privilege, „desert place”.

Rezumat. În studiul de față ne propunem să elucidăm unele aspecte cu privire la prima atestare a toponimului Ciocana, prin care este desemnat unul dintre sectoarele municipiului Chișinău. În urma examinării literaturii de specialitate, s-a constatat că până în prezent nu sunt cunoscute date sigure referitor la prima mențiune documentară a acestui toponim, majoritatea informațiilor cunoscute raportându-se la perioade mult mai târzii. În contextul valorificării documentelor de la începutul secolului al XIX-lea de care ne preocupăm, a fost identificat un rezumat de pe un hrisov domnesc de la 1537 care a permis dezlegarea acestei enigme.

Cuvinte-cheie: Bâc, Chișinău, Ciocana, Ustia Ciocana, neamul Purcel, hrisov domnesc, privilegiu, „loc de pustie”.

Toponimia reprezintă un domeniu de cercetare care suscită încontinuu interesul public, întrucât prin studierea în timp a evoluției numelor de locuri, spații geografice etc. este posibil de a elucida detalii mai puțin clare ale trecutului, dar și aspecte de ordin lingvistic ale populațiilor care au locuit într-un anumit teritoriu, atribuind denumiri în limba maternă așezărilor umane, entităților geografice ș.a. Printre toponimele din regiunea pruto-nistrenă ce trezesc semne de întrebare nu atât în sens etimologic, cât în sensul atestării lor istorice, se înscrie și cel de *Ciocana*, pe care îl regăsim astăzi desemnând un sector distinct al municipiului Chișinău, fondat prin alipirea la orașul Chișinău a satelor Ciocana Nouă și Ciocana Veche¹ [1, p. 41-42].

În literatura consacrată acestui subiect regăsim mai multe opinii. Spre exemplu, într-un medalion cu referire la toponimul în cauză Ion Dron subliniază că acesta ar proveni de la antroponimul Ciocan [1, p. 41].

¹ Informațiile publicate de I. Dron sunt pe larg difuzate pe paginile web ale autorităților publice locale din municipiul Chișinău deseori fără a se face vreo referință la autorul care a elaborat primele medalioane istorice privind toponimul Ciocana [2; 3; 4], exceptând textul publicat pe [5].

Academicianul Andrei Eșanu și doctorul în istorie Valentina Eșanu, în ultima ediție a lucrării *Chișinăul de altădată*, la compartimentul (vocea) Ciocana [6, p. 63], confundă acest toponim cu cel al *Ceucani*-lor (Ceucari), care de fapt reprezintă două nume de loc distincte de pe cuprinsul actualului municipiu Chișinău. Ambele nume topice se referă la două văi din bazinul râului Bâc. Ceucanii (Ceucari) este valea unde din secolul al XIX-lea s-a dezvoltat localitatea Poșta Veche. Aceasta din urmă este despărțită de Ciocana prin promontoriile văilor pe care se aflau pe timpuri vechile moșii ale Visternicenilor și Ghețoanilor, actualmente sectorul Râșcani al municipiului Chișinău. Moșia Ceucani (Ceucari) nu avea nicio megieșie cu albia râului Bâc, fiind despărțită de acest râu de moșiile menționate și de moșia Petricani [7, p. 50, fig. 8.1]. Prin urmare, pentru a determina când anume a fost atestat pentru prima dată toponimul Ciocana de pe Bâc este necesar, pe lângă lucrările istorice de referință la acest subiect, să remarcăm monografia lui Sergius Ciocanu despre începuturile dezvoltării urbane a Chișinăului [7] și articolul lui Serghei Tabuncic privind istoria neamului Purcel [8].

În studiul consacrat dezvoltării urbane și vechilor lăcașe de cult ortodoxe din Chișinău S. Ciocanu face o retrospectivă a hotarelor moșiilor care actualmente sunt înglobate în limitele municipiului Chișinău. Printre moșiile de pe malul stâng al Bâcului sunt menționate moșiile Petricani, Vistiernici (Visterniceni), Ghețoani, Ciocana-Movileni, Otovasca-Hirești [7, p. 51, fig. 8.1; 8.2], urmate de Bubuieci. Potrivit cercetătorului, moșiile Ciocana-Movileni și Otovasca-Hirești ar fi format un singur trup de moșie, care a fost împărțită în două „într-un cadru temporar deocamdată neidentificat, dar oricum anterior secolului al XVIII-lea” [7, p. 43]. Astfel, autorul concluzionează că începuturile moșiei Ciocana (cu denumirile ulterioare ce le-a avut) trebuie plasate într-o perioadă istorică ce ar corespunde epocii medievale.

În medalionul consacrat toponimului Ciocana I. Dron a lansat ipoteza potrivit căreia „Un oarecare prim *Ciocan* – care ar fi stăpânit moșia Ciocana –, ar fi trăit prin secolele XV–XVII” [1, p. 41]. Întrucât cadrul temporar pe care-l delimitează autorul este unul extins, cuprinzând trei secole, pentru a reduce din marja temporară pentru prima atestare a denumirii Ciocana s-a apelat la alte surse documentare.

Una dintre moșiile ce se megieșea cu moșia Ciocana este cea a satului Bubuieci din municipiul Chișinău. Această localitate își trage denumirea de la Toader Bubuioș, pârcălab de Cetatea Nouă, care la 22 aprilie 1518 a primit carte de întăritură de la Ștefăniță (Ștefan cel Tânăr), nepotul lui Ștefan cel Mare, pentru o danie anterioară pentru un loc de pustie „pe Bâc, pe partea de dincolo a Bâcului, între Drăgan și între Purcel” [9, pp. 161-163, doc. 92]. Adică locul de pustie primit de pârcălab era situat între alte două moșii/locuri, care ar purta numele primilor lor stăpâni². De fapt, în document se face referire la două personaje care au activat la începutul secolului al XVI-lea în timpul domniei lui Bogdan al III-lea cel Orb. Dacă despre primul, adică Drăgan, care este amintit în actul lui Ștefăniță voievod, nu dispunem de detalii cine a fost și ce bunuri au stăpânit urmașii săi, în privința celui de-al doilea personaj s-au păstrat mai multe informații datorate descendenților săi din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea care au continuat să utilizeze supranumele Purcel.

Acest neam a jucat un rol aparte în istoria urbei de pe Bâc: căpitanul Vasile Purcel, boierit cu rangul de vel pitar, și fiul său căpitanul Ion (Ioan) Purcel pot fi considerați întemeietori ai familiei nobiliare basarabene Purcel. Descendența neamului amintit a fost urmărită de istoricul Serghei Tabuncic până la începutul

² În lucrarea sa, Maria Magdalena Székely la termenul din Indice *Purcel* ne indică „loc pe partea de dincolo a Bâcului, între Drăgan și Purcel, v. Boboioji” [10, p. 646].

secolului al XX-lea [8, pp. 140-156]. Nu vom insista aici asupra studiului menționat, rezumându-ne la faptul că autorul reușește pe baza analizei mai multor surse documentare editate și a izvoarelor cartografice să ne informeze că urmașii lui Purcel, adică acel amintit la 22 aprilie 1518, dețineau în secolul al XVIII-lea stăpânirea asupra moșiei Ustia, zisă și Lupa, de pe Bâc, care mai este cunoscută în documentele epocii și sub numele de Movileni, sau Ciocana [8, p. 140].

În același studiu, autorul, apelând la cercetările anterioare realizate în baza arhivei Adunării Deputaților Dvorenimii Basarabiei/Adunării Deputaților Nobilimii din Gubernia Basarabia de istoricul Gheorghe Bezviconi [11, p. 148], dar și la cele de dată mai recentă efectuate de un grup de cercetători coordonat de doctorul în istorie Sergiu Bacalov [12, p. 165], semnalează unele date interesante pentru subiectul ce ni l-am propus a-l elucida.

Astfel, din datele editate din arhivă/fond privitor la originile „aristocratice” ale familiei Purcel se poate sesiza că în contextul depunerii cererii, prin care se solicita confirmarea nobleței neamului Purcel, sunt menționate și documentele anexate la dosar, dar și strămoșii din care se trăgeau și își revendicau solicitanții statutul de noblețe, adică Ioan și Vasile Purcel, fiii căpitanului Ioan Purcel. Unul dintre primii reprezentanți ai acestei familii, din datele valorificate din *Cărțile genealogice* atât de Gheorghe Bezviconi, cât și de grupul condus de S. Bacalov, ar fi fost diacul Todor Purcel, care ar fi obținut în anul 1537 o danie domnească de la voievodul Petru Rareș pentru moșia Ustia [8, p. 142]. Informație ce merită a fi reținută, întrucât în jurul ei se vor fundamenta și datele pe care dorim să le evidențiem prin acest studiu.

Așadar, din această informație am putea presupune că numele Purcel, atestat la 22 aprilie 1518, face referire la o persoană care a activat în epoca când a fost emis acel hrisov de întăritură, întrucât la distanță de aproape două decenii purtătorii supranumelui/poreclei Purcel continuau să stăpânească moșia Ustia, pe care o regăsim consemnată în secolele al XVIII-lea – al XIX-lea și sub numele de Lupa. Din datele prezentate de S. Tabuncic constatăm că el nu a reușit pe parcursul realizării cercetării sale să identifice dosarul de înnobilare a familiei Purcel, care ar fi trebuit să se regăsească în Fondul Adunării Deputaților Nobilimii din Gubernia Basarabia, și s-a limitat doar la informațiile remarcate mai sus. Au eșuat și eforturile noastre de a identifica dosarul respectiv, în care, conform procedurii, urmau să fie alăturate și probele ce confirmau dreptul la statutul de noblețe pentru familia Purcel, inclusiv actul din 1537³.

³ În Fondul Adunării Nobilimii din Basarabia se păstrează un singur dosar care îl are drept protagonist pe un reprezentant al neamului Purcel și care este intitulat: *Corespondență*

În pofida acestui lucru, în atenția noastră documentul în cauză a ajuns în rezumat de pe un suret, adică după o copie, „prefăcut de un dascalul Gheorghii, sin Ioan, ot Hirova, la anii 7291 (1782–1783)”⁴. În această formă izvorul ce ne interesează a fost cuprins într-o încheiere din 30 octombrie 1815 a Departamentului I al Guvernământului regiunii Basarabia, prin intermediul căreia se întărea stăpânirea căpitanului Ion (Ioan) Purcel asupra „părților de baștină, de schimb și cumpăratură” ce le avea în hotarul moșiei Ustia, numite și Lupa, de pe Bâc, din ținutul Orhei [14, f. 16-20v].

În conformitate cu procedura stabilită în materie de drepturi reale, care respecta întru totul obiceiul și pravila Țării Moldovei, solicitantul unui drept civil de stăpânire asupra bunurilor imobile era dator să prezinte instanțelor abilitate cu confirmarea și înregistrarea drepturilor de stăpânire dovezii documentare ce ar fi confirmat drepturile asupra bunurilor la care pretindea o persoană sau un grup de persoane. În această ordine de idei, Ioan Purcel a prezentat instanței civile, care în anul 1815 încă era în competența Departamentului I-i al Guvernământului regional, mai multe documente, printre care și copia de pe un hrisov domnesc al lui Petru Rareș. Acest din urmă document reprezenta de fapt un hrisov prin care cancelaria domnească, în numele suveranului, restabiea un act pierdut acordat anterior de fratele emitentului, adică de Bogdan al III-lea. Cu părere de rău, din conținutul rezumatului care a ajuns până la noi este greu de stabilit data când a fost făcută dania inițială. Totuși, în pofida acestei stări de lucru, luând drept bază anii de domnie a emitentului, se poate de coborât momentul atestării locului sau privilegiului acordat în limitele aceluși interval cronologic.

Hrisovul de restabilire a privilegiului oferit de Bogdan al III-lea a fost acordat la 4 aprilie 7045 (1537),

cu Poliția (administrația) urbană Chișinău și județeană Orhei despre suprafețele de teren din moșiile Găuzeni și Răcești ale lui Purcel, 20.10.1864–19.12.1807, pe 33 de file [13].

⁴ Rezumatul integral al documentului: „7045 (1537) aprilie 4. Suret di pi un ispisoc de la dom(ul) Petru v(oi)e vod în cari scrii că au venit înaintea domniei Toader, sin Purcel diiacul, și nepotul lui, Ion Purcel, de au jăluit cu mari jalubă și mărturie că au avut o moșie ci li-au fost danie de la frătii domniei sali Bogdan v(oi)e vod, ce-au avut și sat Ustia Ciocana, undi cadu Ciocana în Băcă, și preveliaghie au fost perit, când au murit tatăl lui, Purcel diiacul, și domnia văzind mari a lor mărturie li-au dat uric slugii domniei lui Toader, sin Purcel diiacul, și nipotului lui, Ioan Purcel, acel mai sus numit sat Ustia Ciocana, undi cadu Ciocana în Bâc, iar dispri alte hotară pe undi au stătut din vechi, cum pre larg arată suretul prefăcut de un dascalul Gheorghii, sin Ioan, ot Hirova, la anii 7291 (1782–1783)” [14].

beneficiarii săi fiind „Toader, sin Purcel diiacul, și nepotul lui Ion Purcel”, iar beneficiul a fost „o moșie, ci li-au fost danie de la frătii domniei sali Bogdan v(oi)e vod, ce-au avut și sat, Ustia Ciocana, undi cadu Ciocana în Bâc, și preveliaghie au fost perit, când au murit tatăl lui, Purcel diiacul, ...” [14, f. 16v]. Din acest citat aflăm că beneficiarul actului inițial a fost Purcel diacul, pe care trebuie să-l identificăm cu Purcel, deținătorul unui loc peste Bâc, atestat și de actul din 22 aprilie 1518. Tot din acest citat al suretului de pe hrisovul de restabilire a actului de danie de la Bogdan al III-lea mai aflăm că urmașii lui Purcel diacul, Toader, fiul său și nepotul lui Ion Purcel erau stăpânii moșiei situate pe Valea Ciocanei. La gura de revărsare a acestei văi în Bâc la începutul secolului al XVI-lea se afla și o localitate care purta denumirea de Ustia Ciocana (Gura Ciocanei). De asemenea, drept motiv care i-a provocat pe cei doi beneficiari să solicite să le fie restabilit actul inițial a fost faptul că la momentul când a survenit decesul tatălui celui dintâi și bunicului celui de-al doilea, adică a lui Purcel diacul, documentul a fost pierdut în condiții neclare. Dar ținând cont că perioada de la începutul secolului al XVI-lea a fost afectată de diverse conflicte armate, invazii ale tătarilor și chiar ale turcilor, când pierderile de vieți omenești, de bunuri și documente erau deseori amintite, „pieirea” privilegiului vechi poate fi pusă pe seama unor asemenea evenimente.

Prin urmare, hrisovul lui Petru Rareș din 4 aprilie 1537 atestă pentru prima dată toponimul Ciocana, dar și al unei localități ce purta numele de Ustia Ciocana. Aceste denumiri s-au păstrat în memoria colectivă până în epoca modernă și chiar contemporană.

Actul citat ne permite să coborâm cu mai mare precizie data atestării documentare a unei localități pe teritoriul vechii moșii a Ciocanei, adică a Ustiei Ciocanei, spre începutul secolului al XVI-lea, în timpul anilor de domnie ai lui Bogdan al III-lea (1504–1517). Perioadă care, în pofida instabilității politico-militare în care se afla Țara Moldovei, se caracterizează printr-un intens proces de repopulare. Repartizarea moșiilor nelocuite (locurile de pustie) în stăpânirea unor slugi domnești, precum au fost pârcașii Toader Bubuiog, Purcel diacul, Drăgan, despre care izvoarele timpului nu ne dau prea multe detalii, dar și alți beneficiari de danii și privilegii domnești din regiune sugerează că în principatul românesc de la est de Carpați se produc unele procese demografice intense asupra cărora este necesară o aplecare mai atentă.

Informațiile folosite în această lucrare urmează să fie luate în considerare de cei care realizează texte informative, dar și de către cercetători, atât în cadrul lucrărilor de popularizare a științei istorice, cât și în cel de reconstituire a unor momente din trecutul mo-

șiilor înglobate astăzi în vatra municipiului Chișinău. Prin intermediul prezentei lucrări s-a reușit scoaterea din ambiguitate a unor date privitoare la începuturile istoriei așezărilor de pe moșia Ciocana, s-a completat inventarul numelor primilor stăpâni ai moșiei cu cel puțin trei personaje, Purcel diacul, Toader și Ion Purcel, care au activat la începuturile secolului al XVI-lea. Dar și să precizăm că una dintre primele denumiri ale unei așezări rurale, care a existat încă în primele secole de la fondarea Țării Moldovei la Gurile văii Ciocanei, a fost Ustia Ciocanei, și nu cea de Purcel, după cum sugerează unii istorici. Această așezare, în urma schimbărilor care s-au produs în habitatul din regiune, dar și a împărțirilor succesive, a fost redenumită, ajungând până la noi prin intermediul mai multor toponime care au fost utilizate de localnici și de cei din împrejurimi pentru a desemna una și aceeași așezare sau satele fondate pe cuprinsul moșiei.

BIBLIOGRAFIE

1. Dron, I. Chișinău. Schițe etnotoponimice. Chișinău: Ulysse, 2001.
2. Ciocana, [online] <https://ro.wikipedia.org/wiki/Ciocana> (consultat: 9.02.2024).
3. Istorical, [online] <https://ciocana.md/ro/page/istoricul/> (consultat: 9.02.2024).
4. O călătorie virtuală în sectorul Ciocana din capitală..., [online] <https://ea.md/o-calatorie-virtuala-in-sectorul-ciocana-din-capitala-chisinauienii-care-se-plimba-pe-ale-ea-bulevardului-mircea-cel-batran-pot-confirma-frumusetea-locului/> (consultat: 9.02.2024).
5. Sectorul Ciocana din Chișinău, [online] <https://chisinauorasulmeu.com/2015/11/23/sectorul-ciocana-din-chisinau/> (consultat: 9.02.2024).
6. Eșanu, A., Eșanu, V. Chișinăul de altădată (1436–1812). Chișinău: Prut Internațional, 2021. 616 p.
7. Ciocanu, S. Orașul Chișinău. Începuturi. Dezvoltare urbană. Biserici. Chișinău: Lexon-Prim, 2017. 280 p : fig.
8. Tabuncic, S. Neamul Purcel în trecutul Chișinăului. În: Revista de Istorie a Moldovei, 2015, nr. 4 (104), 140-156.
9. Documenta Romanae Historica, Seria A (Moldova), vol. IV (1504–1526), volum întocmit de Ioan Caproșu. București: Editura Academiei Române, 2019.
10. Székely, Maria Magdalena. Sfetinicii lui Petru Rareș. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002. 676 p.
11. Bezviconi, Gh.G. Boierimea Țării Moldovei dintre Prut și Nistru, Vol. II, București, S.n., 1943.
12. Elita social-politică și economică a Basarabiei. Sec. XIX – începutul sec. XX, Vol. I. Documente, Volum alcătuit de S. Bacalov, Cristina Gherasim ș.a. Chișinău, S.n., 2014. 353 p.
13. ANA, DGAN, Fond 88, inventar 1, dosar 1672.
14. ANA, DGAN, F. 5, inv. 4, d. 60, f. 16v.

Dumitru Peicev. *Jochei la mare*. 1978, u. p., 149,5 × 119,5 cm (fondurile MNAM).